

השרשרת לא נותקה מעולם

מאת יצחק זיריב

במשך כל הדורות היו איכרים יהודים בארץ ישראל. יהודים לא חדלו לעבד את אדמת מולדתם גם אחרי החורבן. עקבותיהם אבדו בערפילי ההיסטוריה אבל אין כל ספק, כי תמיד, בכל הזמנים ובכל התנאים ישבו באחת מפנינות הארץ יהודים על אדמתם.

לא רק פקיעין

בתקופת הציונות מקובל לומר כי יהודי פקיעין מעולם לא נטשו את כפר מולדתם. השם פקיעין היה לנו לסמל.

אך בני הכפר ההררי לא היו יחידים.

בכל קצות הגליל היו פוזורים פלחים ורועי צאן יהודים.

עוד לפני למעלה מ-125 שנה נמצאו יהודים, בחצביה, בין הדרוזים, «והם אנשים חזקים אנשי חייל ועובדי אדמה כגויי ההר, גם בנותיהם רועות צאן ורומח בדיהן», כך כתב עליהם חוקר הארץ יהוסף שווארץ לפני כמאה שנה. לפני למעלה ממאתים שנה כתב ר' שלמה עבאדי מכפר יסף בסביבות עכו: «ואותו כפר נקרא כפרישוב המוזכר בזהר, ובו שובע גדול — ומצאנו שם כמה עשרות בעלי בתים והם יושבים בטוב ובחירות גדולה, ומלאכתם היא זריעה וקצירה».

בגנוי הזר משה מונטיפיורי נשתמר מכתב משפיע, «וכלנו עובדי אדמה היו עבדיך».

80 יהודים ליד נצרת

במאה הט"ו מצא תייר יהודי מהאי כרתים כשמונים משפחות יהודים בכפר קנה ליד נצרת.

נוסע יהודי מאיטליה פרט במכתביו מקום מושבן של 750 משפחות יהודים אשר מצא בארץ בראשית המאה הט"ז בתוך קרוב ל-150 ישובים מפוזרים בכפרים כגון: עין-זיתים, עלמא, כפר ענן וכו'.

סיפוריהם של עולי רגל יהודים הם המקור היחידי, והוא דל, על יהודי ארץ-ישראל בדורות הקדומים. עולי רגל יהודים אלה היו באים למקומותיה הקדושים של ארץ הקודש. הם היו באים מכל תפוצות הגולה, מפרס ומצרים, מאיטליה ומפולין, מתורכיה ומתימן. מעט מכתביהם שנשתמרו במקרה מספרים על גדידת יהודים על פני הארץ.

בראשית המאה הי"ב מוצא הנוסע ר' בנימין מן העיר טודילה הספרדית, שלושה יהודים בבית גוברין, יהודי אחד צבע ביפו ועוד יהודי צבע בורעין, אבל כחמישים יהודים בעלמא אשר בסביבות גוש-חלב בגליל.

הכפר על הג'רמאק

מאות שנים אחרי כן עלו יהודים שוב לגליל. הם יצאו בעקבות בני הכפרים העתיקים. השר משה מונטיפיורי מצא כפר יהודי קטן על הג'רמק בקרבת צפת. מייסדי הכפר היו בני משפחת בק מצפת. הם הקימוהו בשנת 1836 לערך, בתוך ההוד הפראי של הררי הגליל. „בניתי לי בתים לשבת — כתב ר' ישראל בק — עשיתי לי גגות, פרעתי שדות, ועוד בשנה הראשונה אכלתי לשובע מזרע הארץ. בשנה השניה היה לי בקר וצאן, וגם ביתי היה פתוח לרווחה“. הכפר על הג'רמק נתקיים רק שנים מעטות. הפחה המצרי, אשר שלט על הארץ והאיר פניו ליהודים, נסוק בפני התורכים, וערביי הסביבה פרעו בכפר והרסוהו.

ארבעים שנה לערך עברו עד אשר נתחדש היישוב הכפרי בגליל. יהודי צפת ניסו להקים את הכפר גיא־אוני במורד הר הכנען באדמות „געאוני“ הערבית — ונהרסו במלחמתם בטבע. יהודי רומניה באו אחריהם לאדמה העזובה והקימו את ראש פינה, יהודי פולין ירדו למי־מרום לקראת הדרמה הגדולה של מלחמה בקדחת של ביצת החולה.

200 כפרים — תכניתו של השר משה מונטיפיורי

המאמצים הראשונים לחדש את היישוב החקלאי בארץ קשורים בשמו של סיר משה מונטיפיורי, אציל יהודי מאנגליה שהיה מפורסם במסעותיו. השר משה, כפי שנקרא בחיבה בעולם היהודי, הפך אגדה עוד בחייו הארוכים. תמונתו היתה תלויה בכותל המזרחי בכל בית יהודי. על שמו נוסדה קרן למען ישוב יהודים על האדמה. בשליחות שהטיל על עצמו הוא התייצב בפני שליטי מצרים למען השג מידם הסכמה לתכניתו להקים מאתים כפרים של יהודים בארץ. היה משהו סמלי, הקשור באדמה, אף בשמו — מונטיפיורי. משפחה יהודית אשר היגרה לאנגליה מאיטליה, שמרה על שם אשר פירושו באיטלקית: הר הפרחים.

יש משהו סמלי גם בקשריו המשפחתיים עם בית יהודי מפורסם אחר בגולה. נתן מאיר, הרוטשילד הלונדוני הראשון, גשא לאשה את אחותה של יהודית מונטיפיורי, אשתו ובת־לוותיו התמידית של השר משה.

מסעו הראשון לארץ חל בשנת 1827. לפני למעלה ממאה ושלושים שנה. הנסיעה נמשכה יותר מארבעה חודשים — חודשי טילטול ויסורים. אכן, רק מסעו השני, בשנת 1839, פתח פרשה ארוכה של נסיונות ושל חיפושים אחרי אכרים יהודיים ואחרי אדמה ואחרי הסכמת מושלים. לאחר ששה חודשים ושבעה־עשר ימי מסע מאנגליה לארץ־ישראל, הגיעו השר ואנשי הפמליה שלו רכובים על סוסים לצפת. כאן הוא מצא את משפחת בק על הר הג'רמק. כאן הוא מצא גם כן רצון עז לעבודת אדמה בקרב יהודי צפת וטבריה. הרב ר' אברהם דב מאוברוך, מראשי צפת, כתב לו תזכיר כי „בשמחה רבה נכונים רבים לעבוד את האדמה ולשבור לחם“.

המו"מ המדיני הראשון

לאחר מסע על פני הארץ, גמלה בליבו התוכנית להתייצב בפני מושל

מצרים מוחמד עלי באלכסנדריה ולבקשו להחכיר לו, למונטפיורי, קרקע למאה או למאתים כפרים. „אם יסכים לעצתי, — כתב הוא ללונדון, — אייסד בשווי אי"ה לאנגליה חברה לעבודת אדמה בא"י ואעורר את אחינו באירופה, לעלות לארץ“.

המסע הסתיים במשא ומתן מדיני — בוודאי ראשון במינו בזמן החדש — בין נציגו של העם היהודי עם ראש מדינה השלטת בארץ ישראל. המשא ומתן התנהל באווירה ידידותית, אבל לא השר היהודי ולא מושל מצרים יכלו לנחש, כי מקץ שנה יגרשו התורכים את המצרים מן הארץ.

„מזכרת משה“ — קרן ההתיישבות היהודית הראשונה

במסעו השלישי, עשר שנים ויותר לאחר המו"מ עם המצרים, רוכש השר בוסתן גדול בסביבת יפו. תכניתו היא להעסיק עשרים משפחות של יהודים מיפו בעבודת אדמה בפרדסו. הפרדס לא השקיט את רוחו הסוער של השר היהודי. הוא עדיין חולם על כפרים ממש. כל ביקור בארץ מוליד תכניות חדשות. בביקורו הרביעי הוא מכנס את נכבדי ירושלים ומשכנע אותם להתמסר לעבודת אדמה. הפעם יודע השר לספר על אגודה אשר קמה בטבריה. על היהודים בצפת המבקשים מאיתו אדמה, על הוראות שניתנו על ידו למצוא ולרכוש קרקע. בצאתו נתן הוא הוראה לעושי דברו לאסוף שלושים יתומים בכדי לחסנם לעבודת אדמה. ואמנם גם בצפת וגם בטבריה נוסדו אגודות אכרים. הם עלו לאדמה חכורה, אך במהרה נשאה אותם הרוח. מגפת הבקר שברה אותם. ואילו את היתומים בלעו חומות ירושלים.

השנים חולפות. הנסיונות נכשלים זה אחר זה. אבל ריח האדמה שעלה באפם של היהודים הכלואים בין חומות ירושלים ובסימטאות צפת הצרות לא הרפה מהם שוב. הרבנים כותבים אל השר, כי היהודים מואסים בלחם עצלות. השר פונה אל ועד שליחי הקהילות בלונדון בהצעה להקים קרן של מיליון לירות שטרלינג למען התיישבות חקלאית בארץ. הרעיון נקלט. אפילו העתונים הגויים קוראים לנוצרים לתת ידם לקרן הנקראת על שמו של השר „מזכרת משה“.

פתחתקוה — על הירדן

מן הארץ מתחילות להגיע אל השר בשורות טובות. קרל נטר, סוחר צעיר מצרפת, הצליח בשליחות חברת „כל ישראל חברים“ לחכור מידי ממשלת תורכיה אדמה לבית ספר חקלאי — ושטר החכירה ניתן לו ל-99 שנים; יהודים ירושלמים מייסדים אגודות לעבודת אדמה ומבקשים להקים כפר — ושמו פתחתקוה — על הירדן בסביבות יריחו; — מצפת מגיעה אל השר אגרת חתומה בידי 141 יהודים ואף הם מבקשים להקים כפר.

השר בן התשעים ואחד יוצא למסעו האחרון לארץ.

באים אליו יהודים אשר כמותם לא ראה מימיו. יהודי קווקאז. הם עומדים לפניו זקופי קומה, בני חייל בלבושם הצ'רקסי, ומבקשים רק דבר אחד — אדמה. בלונדון הוא מגיש תזכיר להנהלת הקרן. התזכיר אופטימי. השר רואה בעיניו חקונות את ארץ ישראל הצעירה. אך ההנהלה אינה נחפזת לפעולה.

בימיו האחרונים עוד מרבה השר שיחה עם מזכירו הנאמן ד"ר אליעזר הלוי. המזכיר שואלו, אם השר זוכר את אותו צעיר ירושלמי, מרדכי סלומון אשר הגיש לפניו תזכיר על הקמת כפר גדול בסביבת יפו? ובכן, בנו של אותו צעיר זכה להיות בין מקימי כפר יהודי על גהר הירקון: פתח־תקוה, אותו הכפר אשר יהודי ירושלים בקשו להקים בסביבות יריחו ולא הקימוהו בגלל הפרעות השלטון התורכי.

האחד, אשר סלל דרכים היסטוריות

השר משה מונטיפיורי לא השאיר אחריו מפעל כמו זו שהורישה לארץ משפחת גיסו רוטשילד. אבל אין ספק, כי בתקופה של עשרות שנים היה הוא האיש אשר הקדים בנאמנותו לרעיון עבודת האדמה בארץ ישראל את ההתפתחות ההיסטורית. כאשר מת השר משה, ביולי 1885, בן מאה ושתים שנה, כבר התקיימו על אדמת הגליל ראש־פינה ויסוד המעלה, ובסביבות יפו פתח־תקוה, וראשון לציון, ונס־ציונה וגדרה, ואילו זכרון יעקב בשומרון חיברה מחצית הדרך את הגליל עם השרון, וכל הכפרים הצעירים הללו קמו מתוך התעוררות פנימית של יהודים אשר הקימו וקיימו אגודות להתנחלות וליישוב הארץ אשר שמה של אחת מהן עתיד להיפך סמל לנוער היהודי, והיא אגודת ביל"ו.

סדרי הגאולה של הגאון הטראגני — ר' עקיבא שלזינגר

קרן נטר יסד את בית הספר החקלאי, כמו שהשר הקים את הקרן להתנחלות חקלאית "מוכרת משה" לפני שהיה בארץ ישוב חקלאי. שניהם הקדימו את המאורעות. הם לא היו יחידים.

בתוך הישוב היהודי בן עשרים האלף בערך, תססו רעיונות מהפכניים. בין חומות ירושלים שהיו נסגרות על בריח מפני שודדי לילה, התהלכו מרדנים. בחדרו המבודד ישב הגאון הטראגני ר' עקיבא יוסף שלזינגר. הוא מאס בכס הרבנות ועלה להטיף לגאולה שלמה מירושלים. הוא קבע סדרי גאולה. תחילה יהודה, אחר כך הגליל, ואחר כך עבר הירדן, וקבע כי איכרים יהודים ייצאו להתנחל מאה־מאה משפחות כל מאה על דיגלה, כולן חמושות נשק "כדי שתהיה חיתת אלוקים על הסביבה". הכפרים צריכים היו להתנהל כפי שעתידיים היו להתנהל ישובי "חומה ומגדל" אחרי עשרות שנים. כל עשירי יצטרף לפלוגות הגנה, שומריאל בפנים ולוחמיאל בשדות.

אנשי "כולל הונגריה" החרומוהו, וניסן בק, אשר עבר עם אביו ישראל מן הג'רמק לירושלים אחרי הרס הכפר בן־בלי־שם, היה שולח את חבריו לשמור על הרב מפני התנקשות.

הפלת העברי הראשון

בדידותו מאונס שכפו עליו מנדיה, עשתה נפשות לעבודת אדמה, כמו שכל רעיון גדול מתפשט ומתפרסם על אף דיכוי ובגלל דיכוי. בעודו מוחרם, התגנב הרב אל מעבר החומות, ובחברת ידידו הגביר ההונגרי דוד גוטמן — מי שעתיד

היה להיות כעבור ימים בין שלושת מייסדי פתח-תקוה — יצא לחפש אדמות בסביבות חברון. יריביו הוסיפו לנדותו ולהחרימו, והרב סיים את חייו מותרם על ידי הכוללים ונערץ על ידי הדור הצעיר.

מסביבתו יצאו הראשונים אשר הלכו אחרי קול האדמה, ובודדים היו ראשונים אלה. כך הלך מרדכי סלומון לסביבת עקרון של היום. הוא היה הפלח היהודי הראשון בתקופתנו. מן הבדידות בכפר הערבי היה הפלח הראשון מתכנן בשביל השר משה מונטיפיורי תכנית גדולה של „כפר משה“, עד כדי גידול דגים בעמק אשר יוצף מים — תכנית של בריכות דגים מלאכותיות שהתגשמה לאחר מאה שנה.

משק עברי ראשון בהר

כך הלכו יהושע ילין וגיסו שאול יחזקאל. אשר בעזרת הקונסול האנגלי פין הקימו לפני יותר ממאה שנה משק עברי ראשון בהר, בסביבות מוצא של היום. קונסול אנגליה זה רצה לשים קץ לחיי הבטלה של מקבלי „כספי החלוקה“. בכספי צדקה שהופקדו בידו רכש הוא חלקת אדמה בכפר ארטס בקרבת ברכות שלמה אשר שם השתרעו לפי המסורת גני שלמה המלך. על אדמות אלה הושיב פועלים להצילם מן הבטלה. מפעלו ב„ברכות שלמה“ הביאו גם למוצא.

אך מאמציו לא נשאו פרי.

רק הועבר מן הארץ והכל נחרב בידי הערבים. שאול הבגדדי מאן לעזוב את ההר, וכאן, על משמרת ההרים, בודד במוצא, מת.

ראשוני הראשונים יצאו מן „הכוללים“

מתוך „הכוללים“ בצפת יצאו י"ז האלמונים לגיא-אוני. הם נשברו ונשכחו. מירושלים יצאו מייסדי פתח-תקוה אשר תולדותיהם נרשמו בספר תחייתה של האומה. חברה ירושלמית זו בחרה, כאמור, את השם פתח-תקוה — שם ציורי שאין כמותו לסמל תקוות בראשית.

הם יצאו אל בקעה ברוכת מעיינות בסביבת יריחו, אבל התורכים הפריעו; אחר כך הצפינה קבוצה ופנתה אל אדמות תל-דוראן בדרך מיפו לעזה, אל גבעות שטוחות צמאות למים — והפחה התורכי הפריעם גם כאן. לבסוף הלכו העקשנים אל הביצה אשר על הירקון. שם, בתוך השממה, מצאו רק משפחה ערבית אחת אכולת קדחת. כאן הפחה לא הפריעם. וסוף סוף נגאל השם פתח-תקוה ומצא את תיקונו. השנה היתה שנת תרל"ט (1878), ארבעים שנה אחרי כפר העברי הקטן בהרי צפת.

גם אדמות תל-דוראן נגאלו בידי יהודים. 12 שנה לאחר קום פתח-תקוה נוסדה באדמות אלו מושבה יהודית אחרת, היא רחובות. שום התחלה התיישבותית לא נולדה כמקרה בודד בפני עצמו. רעיונות ושאيفות, נסיונות ואנשים ממקומות שונים ומוזנים שונים נפגשים בדרכי ההיסטוריה. מפגשים כאלה מולידים את המעשה ההיסטורי.